

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

NGUYỄN NGỌC HẢI YẾN

**TRUYỆN THƠ NÔM "BÍCH CÂU KỶ NGỘ"
TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA**

**LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ,
VĂN HỌC VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

THÁI NGUYÊN - 2020

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

NGUYỄN NGỌC HẢI YẾN

**TRUYỆN THƠ NÔM "BÍCH CÂU KỶ NGỘ"
TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA**

**Ngành: Văn học Việt Nam
Mã ngành: 8.22.01.21**

**LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ,
VĂN HỌC VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM**

Người hướng dẫn khoa học: TS. TRẦN THỊ NHUNG

THÁI NGUYÊN - 2020

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các kết quả nghiên cứu nêu trong luận văn là trung thực và nội dung này chưa từng được công bố trong bất kỳ công trình nghiên cứu nào trước đó.

Thái Nguyên, tháng 9 năm 2020

Tác giả luận văn

Nguyễn Ngọc Hải Yến

LỜI CẢM ƠN

Em xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc đến TS. Trần Thị Nhung - người đã tận tình hướng dẫn, giúp đỡ em trong suốt quá trình thực hiện và hoàn thành luận văn này.

Em xin gửi lời cảm ơn chân thành tới các cán bộ, giảng viên khoa Ngữ văn, khoa Sau Đại học trường Đại học Sư phạm - Đại học Thái Nguyên đã chỉ bảo tận tình và tạo điều kiện thuận lợi cho em trong suốt thời gian học tập và nghiên cứu để hoàn thành luận văn.

Trong quá trình thực hiện luận văn, do hạn chế về mặt thời gian cũng như trình độ chuyên môn nên không tránh khỏi những thiếu sót. Rất mong nhận được những ý kiến quý báu của các thầy cô giáo, các nhà khoa học và bạn bè.

Xin chân thành cảm ơn!

Thái nguyên, tháng 9 năm 2020

Tác giả luận văn

Nguyễn Ngọc Hải Yến

MỤC LỤC

LỜI CAM ĐOAN	i
LỜI CẢM ƠN.....	ii
MỤC LỤC	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề.....	2
3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	8
4. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	9
5. Phương pháp nghiên cứu	9
6. Đóng góp của luận văn	10
7. Cấu trúc luận văn	10
Chương 1: NHỮNG VẤN ĐỀ CHUNG	11
1.1. Khái quát về văn hóa, văn học và mối quan hệ giữa văn hóa và văn học..	11
1.1.1. Khái niệm về “văn hoá” và “văn học”.....	11
1.1.2. Mối quan hệ giữa văn hoá và văn học	15
1.1.3. Phương pháp tiếp cận văn hóa trong nghiên cứu văn học.....	17
1.2. Đạo giáo và ảnh hưởng của Đạo giáo trong văn học trung đại Việt Nam .	20
1.2.1. Đạo giáo.....	20
1.2.2. Ảnh hưởng của Đạo giáo trong văn học trung đại Việt Nam.....	22
1.3. Tác giả Vũ Quốc Trân và truyện thơ Nôm <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	26
1.3.1. Tác giả Vũ Quốc Trân	26
1.3.2. Truyện thơ Nôm <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	27
Chương 2: NỘI DUNG TRUYỆN THƠ NÔM <i>BÍCH CÂU KỲ NGỘ</i> TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA	30
2.1. Con người trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	30
2.1.1. Người nam trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	30

2.1.2. Người nữ trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	39
2.1.3. Ứng xử của con người trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	45
2.2. Di tích lịch sử - văn hóa Việt Nam trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	54
2.2.1. Bích Câu đạo quán.....	54
2.2.2. Chùa Ngọc Hồ	58
2.3. Ảnh hưởng của Đạo giáo trong <i>Bích Câu kỳ ngộ</i>	60
2.3.1. Ảnh hưởng trong cốt truyện	60
2.3.2. Ảnh hưởng trong tư tưởng.....	63
Chương 3: NGHỆ THUẬT TRUYỆN THƠ NÔM <i>BÍCH CÂU KỶ NGỘ</i>	
TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA	67
3.1. Kết cấu	67
3.2. Không gian - Thời gian.....	72
3.2.1. Không gian.....	72
3.2.2. Thời gian.....	77
3.3. Ngôn ngữ	80
3.4.1. Ngôn ngữ mang đậm màu sắc Đạo giáo.....	81
3.4.2. Ngôn ngữ ảnh hưởng của văn hoá dân gian	84
3.4.3. Ngôn ngữ ảnh hưởng của văn hoá phương Đông.....	89
KẾT LUẬN	96
TÀI LIỆU THAM KHẢO	98

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

1.1. Mỗi dân tộc, mỗi vùng đất trên thế giới đều có một nền văn hóa mang bản sắc riêng, đặc thù riêng. Và cũng chính đặc thù ở mỗi nền văn hóa ấy sẽ tạo nên đặc điểm, dấu ấn riêng cho mỗi nền văn học. Bởi, văn học chính là “tấm gương phản chiếu” văn hoá bằng nghệ thuật ngôn từ. Tìm hiểu một tác phẩm văn học mà tách rời văn hoá sẽ dẫn đến những khó khăn, sai lầm không thể tránh khỏi. Bởi vậy, việc tìm hiểu văn học trong mối quan hệ với văn hoá là một hướng đi cần thiết và có triển vọng.

1.2. Trong di sản nền văn học dân tộc, truyện thơ Nôm là một bộ phận văn học độc đáo, chiếm số lượng khá lớn và có một vị trí quan trọng trong đời sống tinh thần của dân tộc, mỗi tác phẩm đều mang đậm dấu ấn đặc trưng của văn học và văn hóa thời đại. Bên cạnh những tác phẩm truyện thơ Nôm đặc sắc như: *Truyện Kiều* (Nguyễn Du), *Truyện Hoa Tiên* (Nguyễn Huy Tự), *Lục Vân Tiên* (Nguyễn Đình Chiểu) ... thì *Bích Câu kỳ ngộ* cũng là một truyện thơ Nôm đặc sắc. Khi tìm hiểu *Bích Câu kỳ ngộ*, chúng tôi nhận thấy đằng sau câu chuyện mang màu sắc hoang đường, kỳ ảo đó là những giá trị văn hóa, tư tưởng gắn liền với lịch sử Thăng Long, với các sự tích lưu truyền trong dân gian, mang đậm dấu ấn thời đại. Đó chính là điều làm nên giá trị và sức sống trường tồn của tác phẩm. Bởi vậy, chúng tôi chọn *Bích Câu kỳ ngộ* làm đối tượng nghiên cứu. Trong khi đó, mặc dù đã có nhiều công trình nghiên cứu về các sáng tác truyện thơ Nôm nói chung và truyện thơ *Bích Câu kỳ ngộ* nói riêng nhưng lại chưa có công trình nào nghiên cứu một cách chuyên sâu, có hệ thống theo hướng liên ngành văn hóa - văn học.

1.3. Các tác phẩm truyện thơ Nôm Việt Nam (trong đó có *Bích Câu kỳ ngộ*) được đưa vào chương trình giảng dạy, giới thiệu ở một số trường Đại học, Cao đẳng hiện nay. Đặc biệt, chương trình phổ thông tổng thể năm 2018 còn đề xuất tác phẩm truyện thơ Nôm này làm văn bản tham khảo cho học sinh. Vì vậy, nghiên cứu vấn đề này sẽ phần nào giúp các thầy cô giáo, các học sinh, sinh viên có thêm tài liệu tham khảo để giảng dạy và học tập truyện thơ Nôm ở nhà trường.

Từ những lí do trên đây, chúng tôi lựa chọn đề tài: ***“Truyện thơ Nôm Bích Câu kỳ ngộ từ góc nhìn văn hóa”*** làm vấn đề nghiên cứu cho luận văn của mình, hy vọng sẽ góp phần đưa ra một cách đọc tác phẩm mới và có ý nghĩa thực tiễn.

2. Lịch sử vấn đề

Kho tàng truyện thơ Nôm Việt Nam hết sức phong phú, đa dạng về nội dung, thể loại. Truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ* đã ra đời từ lâu nhưng cho đến nay vẫn luôn thu hút được sự chú ý của dư luận, giới phê bình nghiên cứu văn học hay độc giả cả nước, là đề tài của rất nhiều những bài báo, công trình nghiên cứu.

2.1. Những nghiên cứu chung về truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ*

Khi nghiên cứu lịch sử nghiên cứu *Bích Câu kỳ ngộ*, chúng tôi tìm hiểu một số công trình về vấn đề tác giả, nguồn gốc của tác phẩm cũng như những nhận định, đánh giá về giá trị nội dung và nghệ thuật của truyện thơ.

Về vấn đề tác giả của truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ*, trước đây, một số nhà nghiên cứu (như Dương Quảng Hàm, Thanh Lãng) cho rằng: truyện thơ *Bích Câu kỳ ngộ* là của một tác giả khuyết danh; nhưng theo các nhà nghiên cứu văn học Việt hiện nay (trong đó có Trần Văn Giáp, Nguyễn Phương Chi, Hoàng Hữu Yên, Phạm Ngọc Lan) thì người sáng tác ra truyện thơ này là Vũ Quốc Trân.

Trong cuốn *Bích câu kỳ ngộ* của tác giả Bùi Thức Phước sưu tầm và biên soạn, tác giả cũng khẳng định: “Về tác giả truyện thơ là Vũ Quốc Trân. Về thời gian xuất hiện tác phẩm: giữa thế kỷ XIX về sau, có nghĩa là *Bích Câu kỳ ngộ* xuất hiện sau *Truyện Kiều* của Nguyễn Du” [37, tr.8].

Bài viết *Vũ Quốc Trân và Bích Câu kỳ ngộ* của Phạm Ngọc Lan cũng khẳng định Vũ Quốc Trân là tác giả của truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ*. Bài viết xác định rõ nguồn gốc cốt truyện của *Bích Câu kỳ ngộ* là từ một câu chuyện được lưu truyền trong dân gian, ra đời sau truyện chữ Hán *Bích Câu kỳ ngộ* của Đoàn Thị Điểm. Tuy nhiên, tác giả bài viết khẳng định truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ* của Vũ Quốc Trân đã vượt ra khỏi hạn chế của văn tự sự dân gian, tránh được những nặng nề bởi tính chất thuyết lý đạo đức trong tác phẩm của nữ sĩ họ Đoàn. Chính những điều đó góp phần tạo nên sức sống lâu bền, hấp dẫn và độ phổ biến rộng rãi của tác phẩm truyện thơ. Bài viết kết luận: “Với 678 câu thơ Nôm theo thể lục bát, bằng cảm quan và tài năng của một nghệ nghệ sinh ra ở Thăng Long giữa thế kỷ XIX đầy biến động, Vũ Quốc Trân đã đóng góp cho nền văn học dân tộc một tác phẩm có giá trị. *Bích Câu kỳ ngộ* của ông đã làm sống lại câu chuyện một mối tình thơ mộng và lãng mạn

giữa chàng Nho sĩ nghèo ở góc thành Thăng Long và một nàng tiên, qua đó đã thể hiện được những vấn đề lớn của thời đại” [23, tr.6].

Như vậy, căn cứ vào những tài liệu đáng tin cậy nói trên, chúng tôi đồng ý với quan điểm cho rằng tác giả truyện thơ *Bích Câu kỳ ngộ* chính là Vũ Quốc Trân.

Đánh giá về những đặc sắc trong giá trị nội dung và nghệ thuật của truyện thơ, đáng chú ý có một số bài viết sau đây:

Trong bài viết *Vũ Quốc Trân và Bích Câu kỳ ngộ*, Phạm Ngọc Lan cho rằng, đằng sau câu chuyện tình yêu lãng mạn của Tú Uyên và Giáng Kiều, nội dung tác phẩm thể hiện chủ yếu là quan điểm sống chủ trương thoát ly thực tại của con người, được thể hiện qua con đường biến đổi của Tú Uyên. Từ một Nho sĩ chuyên tâm học hành, ôm mộng công danh để thỏa chí kinh bang tế thế, nhưng nhìn vào thực tại xã hội, chàng nhận thấy cuộc đời thật mong manh, bởi vậy lòng muốn thoát ly mọi ràng buộc của chế độ phong kiến lỗi thời, lạc hậu. Khao khát hạnh phúc dài lâu đã thúc đẩy chàng đi đến quyết tâm tu tiên học đạo, hướng về tiên giới: “*Rõ ràng hành động của Tú Uyên có phần hơi cực đoan, bi quan, đó cũng chính là sự chuyển biến về tinh thần, tư tưởng của tầng lớp Nho sĩ và sự rạn nứt không thể tránh khỏi của ý thức hệ phong kiến trong đời sống xã hội lúc bấy giờ*” [23, tr.7]. Cùng quan điểm với tác giả Phạm Ngọc Lan, nhà nghiên cứu Nguyễn Phương Chi cũng cho rằng: “*Tác phẩm bộc lộ quan điểm nhân sinh muốn thoát ly thế giới thực tại, hướng về tiên giới mà coi rẻ hạnh phúc ở đời. Tư tưởng yếm thế này ít nhiều thể hiện cái nhìn phê phán của tác giả trong hoàn cảnh một đất nước loạn lạc, chiến tranh... Nhưng mặt khác đây cũng là một xu hướng giải tỏa tâm thức của những con người thời đại, muốn rời bỏ đạo Nho mà đến với Phật giáo và Đạo giáo*”(Dẫn theo[37, tr.14]).

Bên cạnh những thành tựu về nội dung, *Bích Câu kỳ ngộ* cũng đạt được những thành tựu đặc sắc về nghệ thuật. Trong quá trình nghiên cứu, chúng tôi tìm hiểu được một số ý kiến đánh giá, nhận xét có tính chất gợi mở cho đề tài nghiên cứu của mình. Trong số những ý kiến bàn về nghệ thuật truyện thơ Nôm *Bích Câu kỳ ngộ*, đáng chú ý là bài viết *Thi pháp truyện thơ Nôm tài tử giai nhân và một số tiểu loại truyện thơ Nôm khác: Nhìn từ góc độ nhân vật, mô thức cốt truyện* của Nguyễn Văn Hoài. Trong công trình nghiên cứu này, tác giả bài viết xếp *Bích Câu kỳ ngộ* thuộc tiểu loại truyện thơ Nôm truyền kì bởi các đặc điểm sau: trong *Bích Câu kỳ ngộ* có nhân vật

không phải người phạm (Giáng Kiều là tiên nữ); Về cốt truyện, trong *Bích Câu kỳ ngộ*, hai nhân vật chính (Tú Uyên và tiên nữ Giáng Kiều) “*tiến đến hôn nhân không trải qua những biến cố trắc trở, thử thách*”, “*xét về mô thức tuyển nhân vật, thì hầu như loại truyện Nôm truyện kì khiếm khuyết hai nhóm nhân vật góp phần tham gia vào diễn biến của câu chuyện, đó là nhóm nhân vật “gia trưởng” (cha mẹ, ông bà, chú bác có quyền quyết định hôn nhân cho đôi tài tử giai nhân), nhóm nhân vật “trợ thủ” (các cô cậu người hầu, bạn bè, chị em, ... giữ vai trò liên lạc, môi giới cho đôi tài tử giai nhân)*. Ngoài ra một số truyện còn khiếm khuyết luôn cả nhóm nhân vật “*tiểu nhân*” gây ra những trắc trở, li tán đối với đôi nam nữ nhân vật chính” [19, tr.3]. Như vậy, tác giả đã nhấn mạnh đến thi pháp sử dụng yếu tố thần kỳ trong việc xây dựng cốt truyện, nhân vật trong *Bích Câu kỳ ngộ*. Những nhận xét của tác giả bài viết chính là những gợi ý cho chúng tôi đi sâu tìm hiểu về đời sống tinh thần, đặc điểm con người trong *Bích Câu kỳ ngộ* dưới góc nhìn văn hóa.

Nhà nghiên cứu Nguyễn Phương Chi đánh giá *Bích Câu kỳ ngộ* là một tác phẩm truyện thơ Nôm đạt tới “*một bút pháp nghệ thuật tinh vi: kết hợp tả cảnh với tả tình và khắc họa thành công tâm trạng nhân vật ở những nét tinh tế, khiến cho mạch truyện được dẫn dắt sinh động, khéo léo*” (Dẫn theo [37, tr.14]). Đặc biệt, khi nhận xét về ngôn ngữ, tác giả nhấn mạnh vào việc vận dụng nhiều thành ngữ, tục ngữ, ca dao dân tộc và sự tiếp thu ngôn ngữ *Truyện Kiều*.

Tác giả Bùi Thúc Phước trong bài viết có nhan đề ***Nghệ thuật truyện Bích Câu*** đã có những phân tích cụ thể về ba phương diện trong nghệ thuật của *Bích Câu kỳ ngộ*: về kết cấu, về thể loại và về ngôn ngữ. Về kết cấu, tác giả bài viết cho đây là một tác phẩm được kể một cách liền mạch theo trình tự thời gian, cấu trúc khá đơn giản theo lối truyền thống. Về thể loại, *Bích Câu kỳ ngộ* thuộc thể loại truyện văn vần bằng thơ lục bát. Lục bát ở *Bích Câu kỳ ngộ* là lục bát ở thể truyện, tác giả đã có sự vận dụng thanh điệu, vần của ngôn ngữ và cách tạo nhịp để những câu lục bát không bị biến thành vè. Tuy nhiên, khi nhận xét về ngôn ngữ, tác giả bài viết đã đưa ra nhận xét thẳng thắn về những hạn chế của *Bích Câu kỳ ngộ* cũng như những tác phẩm truyện thơ Nôm trung đại khác, đó là việc “*sử dụng khá nhiều điển cố, những từ Hán Việt trích trong Kinh Thi, tạo nên không ít khó khăn cho người đọc, nhất là với các bạn trẻ*” [37, tr.54]. Mặc dù vậy, tác giả cũng khẳng định: “*từ cấu trúc nội dung, thể*